

Grzegorz Bielec

Ewolucja programu zawodów w Towarzystwie Gimnastycznym "Sokół" w latach 1867-1914

Prace Naukowe. Kultura Fizyczna 5, 7-23

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Bielec

EWOLUCJA PROGRAMU ZAWODÓW W TOWARZYSTWIE GIMNASTYCZNYM „SOKÓŁ” W LATACH 1867–1914

Słowa kluczowe: ewolucja, sport, gimnastyka

ABSTRACT

The Evolution of Tournament's Programme in the Gymnastics Organisation "SOKÓŁ" in The Years 1867–1914

Key words: evolution, sport, gymnastics

One of the main elements of functioning of Polish „Sokół” was to popularise physical activity in its wide understanding. In the very beginning it was limited to shows and gymnastic entertainment. However, some examples of individual sports competitiveness started to appear in the group. In the following years the competitiveness in both forms: individual and in groups — became common and even an obligatory part of all kinds of events — meetings or tournaments. As a consequence special programmes for competition were prepared, due to which the participants could demonstrate their abilities and overcome the opponent. The programmes for competitiveness were constantly changed which illustrated the development of gymnastics.

The research aims to show the reasons and factors influencing Polish programme of competition. The text includes information connected with competition in the Society while its development — up to 1914. We will find out how the tournaments were led, which activities seemed to be the most popular and how the foreign examples of the Czech „Sokół” were followed.

I.

Koniec XIX i początek XX wieku to jeden z najciekawszych okresów w rozwoju gimnastyki na terenach Polski. Główną instytucją propagującą wtedy tę dyscyplinę było Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Pierwsze gniazdo tego stowarzyszenia powstało we Lwowie w 1867 r. Z czasem na

wzór „Sokoła” — Macierzy (szczególnie w II dekadzie lat osiemdziesiątych XIX wieku) zakładano gniazda sokole w kolejnych miastach Galicji¹. Później idea ta rozprzestrzeniła się na pozostałe dwa zabory. Wraz z ekspansją sokoła rozprzestrzeniała się również idea propagowania gimnastyki, przyczyniając się do narodzin i rozwoju masowego ruchu gimnastycznego w Polsce.

W ciągu kolejnych lat działalności Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” wpływało na kształtowanie się polskiej szkoły gimnastycznej. To z kolei zależało od szeregu czynników. Początkowo ze względu na małą popularność oraz stosunkowo skromny stan wiedzy² na temat gimnastyki (szczególnie w odniesieniu do krajów Europy zachodniej), zaczerpnięto wzorce z niemieckiego systemu gimnastycznego³. Turnerski charakter ćwiczeń, w którym dominowały przyrządy sztuczne, takie jak koń, kozioł, drążek, poręcz czy trapez — utrzymał się w „Sokole” do 1873 r. Wtedy to wraz z objęciem funkcji kierownika ćwiczeń w „Sokole” lwowskim przez Czecha — F. Hochmana (wychowanka M. Tyrsza, młodego studenta wydziału prawniczego Uniwersytetu Praskiego) — wprowadzono metodę i systematykę czeską oraz zorganizowano na wzór czeski grono nauczycielskie⁴.

W 1875 r. stanowisko po F. Hochmanie powierzono A. Durskiemu. Dzięki wysiłkom Durskiego i jego współpracowników opracowano na podstawie systemu niemieckiego i dorobku czeskiego oraz własnych doświadczeń, nową koncepcję systemu i metody gimnastycznej pod nazwą „system sokoli”. Nowo powstające „gniazda” wzorowały się na Macierzy, toteż system ten stał się

¹ Gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” powstawały kolejno: w Krakowie, Przemyślu, Kołomyi, Tarnopolu (1885), w Rzeszowie (1886), w Wadowicach, Nowym Sączu, Oświęcimiu, Jaśle (1887), w Stryju (1888), w Jarosławiu, Nowym Targu, Sanoku i Sokalu (1889), J. Snopko, *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne Sokół w Galicji (1867–1918)*, (dalej cyt. J. Snopko, *PTG – Sokół...*).

² Istniały co prawda prywatne szkoły gimnastyczne, np. Szkoła Gimnastyczna otworzona 1 stycznia 1847 r. we Lwowie z inicjatywy Leona Sapieny czy też Szkoła Fechtowania i Gimnastyki założona przez J. F. Gaberle, jednak ich działalność gimnastyczna daleka była od określenia „masowa”. Placówki gimnastyczne szerzej opisał R. Wasztyl, *Pierwsze lwowskie placówki wychowania fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 3, s. 83–88. Zob. Snopko, *PTG – Sokół...*, s. 27.

³ Szereg autorów ówczesnych (np. E. Cenar) i współczesnych (np. K. Toporowicz, J. Snopko) jest zgodnych co do zapożyczenia przez „Sokoła” w Polsce, metody ćwiczeń i systemu z „turnerstwa” niemieckiego.

⁴ K. Toporowicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie na polu wychowania fizycznego i sportu pod koniec XIX i na początku XX w. (1885–1914)*, „Rocznik Naukowy WSWF w Krakowie 1965”, T. IV, cz. 1, s. 165 (dalej cyt.: K. Toporowicz, *Działalność...*). Przemiany metod i systemów w Towarzystwie obszernie opisał również J. Snopko, *PTG – Sokół...*, s. 45–48 i 143–145.

powszechnym w sokolstwie, a także i w szkołach⁵. Metoda Durskiego przez wiele lat była podstawą działalności towarzystw sokolich w Galicji⁶. Utrzymała się ona w „Sokole” do 1905 r. Wtedy to dostrzeżono w „Sokole” ogromne walory szwedzkiej metody gimnastycznej, którą zaczęto wdrażać do szkół ludowych, wydziałowych i średnich oraz do programu towarzystwa. Z powodzeniem wprowadzano odtąd elementy gimnastyki szwedzkiej (w połączeniu z systemem „sokolim”)⁷.

Jak więc widać, różnorakie, metody i systemy gimnastyczne kształtowały oblicze polskiej gimnastyki sokolej, zaś odzwierciedleniem ówczesnych trendów jej rozwoju były i są programy zawodów i rywalizacji sportowej w obrębie gniazd, okręgów i dzielnic sokolstwa polskiego.

II.

Na imprezach publicznych (złotach czy popisach gimnastycznych) rywalizacja sportowa początkowo nie występowała⁸. Organizowano natomiast pokazy, w których sokoli prezentowali opanowane umiejętności gimnastyczne. Pierwszy udokumentowany, masowy pokaz gimnastyczny zorganizowano 9 marca 1879 r. we Lwowie z okazji 12 rocznicy istnienia TG „Sokół” na ziemiach polskich. Program obejmował głównie ćwiczenia wolne i ćwiczenia na przyrządach⁹. Z czasem do imprez sokolich zaczęły przenikać elementy rywalizacji w poszczególnych konkurencjach.

Jak wynika z analizy prasy sokolej końca XIX i początku XX wieku, działacze sokolstwa polskiego bacznie śledzili kierunki rozwoju gimnastyki¹⁰,

---

⁵ Do szkół „system sokoli” trafił za sprawą nauczycieli wyszkolonych w „Sokole”. E. Cenar, *Przemiany ...*, s. 4.

⁶ K. Toporowicz, *Działalność ...*, s. 165.

⁷ E. Cenar, *Przemiany ...*, s. 4.

⁸ Pierwsze ogólnogalicjijskie zawody sokolstwa polskiego zorganizowano dopiero w 1907 r., z okazji 40-lecia „Sokola – Macierzy”. Obok ćwiczeń na przyrządach, zawodnicy rywalizowali w: skoku o tyczce, skoku w dal, rzucie oszczepem, rzucie dyskiem, biegu na 100 metrów; J. Snopko, *PTG – Sokół w Galicji ...*, s. 147.

⁹ P. Godlewski, M. Przybyszewski, *Masowe pokazy gimnastyczne w działalności TG – Sokół na ziemiach polskich pod zaborami w latach 1879–1918*, [w:] *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, PTNKF Rzeszów 1996, s. 98.

¹⁰ W ówczesnym „Sokole” mianem gimnastyki określano całokształt działań na polu wychowania fizycznego.

bratniego, pięć lat starszego — czeskiego „Sokoła”. Ponadto uczestnictwo sokołów polskich w zlotach czeskich¹¹, oraz Czechów w zlotach polskich¹², sprzyjało wymianie doświadczeń, kreując koncepcje rozwoju ówczesnej gimnastyki sokolej i rywalizacji sportowej.

W programie Zjazdu Sokolego w Pradze (27 czerwca 1891 r.) Czesi odzielili ćwiczenia gimnastyczne od sportowych. Pierwsza grupa ćwiczeń obejmowała: ćwiczenia na przyrządach (drażek, poręcze, koń wszerz), druga zaś tzw. zawody (skok w dal, skok wzwyż, wspinanie na linie, rzucanie ciężarami, bieg szybki i zapasy)¹³.

Jako uczestnicy tychże zawodów sokoli polscy mieli świadomość rozdzielności ćwiczeń gimnastycznych od sportowych. Jednak w rok później stworzyli swój własny program ćwiczeń gimnastycznych, z podziałem na dwie gromady. Pierwsza: skok w dal, skok wzwyż, skok o tyczce, skok z pomostu, kozioł wzdłuż, kozioł wszerz, koń wzdłuż, koń wszerz, stół do wołyżowania. W skład drugiej wchodziły: poręcze, drażek, musztra plutonu, mocowanie i zapasy, szermierka, wspieranie ciężarami, budowanie piramid, osobne ćwiczenia wolne, gry i zabawy¹⁴. Przy takim układzie konkurencji naczelnik grupy (6 – 10-osobowej) wybierał z dwóch powyższych gromad ćwiczebnych, dla każdego zastępu z osobna, dwie konkurencje¹⁵. Jak więc widać, zastępy mogły startować w konkurencjach ściśle gimnastycznych (np. koń, kozioł, poręcze, drażek) lub nie mających z gimnastyką nic wspólnego (np. skok w dal, skok o tyczce i szermierka, podnoszenie ciężarów). Należy nadmienić, że w ćwiczeniach mniej istotny był osiągnięty rezultat (nawet w konkurencjach łatwo wymiernych, takich jak skok wzwyż czy w dal). Największą wagę przykładano do sposobu, dokładności i wirtuozerii wykonania danego elementu („prawidłowe trzymanie ciała oraz elegancki doskok”¹⁶). Dlatego zawodnikom sła-

¹¹ Polacy uczestniczyli w czterech zlotach czeskich. Co prawda w 1912 r. odbył się jeszcze V Zlot wszechsokolstwa czeskiego, ale Polacy w nim nie uczestniczyli, chociaż był to tzw. Zlot Ogólnosłowiański. Było to związane z tym, że w 1908 r. powstał Związek Sokolstwa Słowiańskiego. S. Doutlik, *Historyczne związki polskiego i czeskiego „Sokoła”*, „Przegląd Sokoli” 1998, nr 2, s. 3.

¹² Do roku 1914 odbyło się pięć zlotów polskich: I Zlot w 1892 r. we Lwowie, II Zlot w 1894 roku we Lwowie, III Zlot w 1896 roku w Krakowie, IV Zlot odbył się w 1903 r. we Lwowie, zaś Zlot V Grunwaldzki w 1910 r. w Krakowie.

¹³ *Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”* (dalej cyt.: PGS), Lwów 1881–1914, 1891, R. XI, s. 51.

¹⁴ PGS 1892, R. XII, s. 63.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

biej wytrenowanym zalecano wykonanie mniej skomplikowanych elementów. W takim (mniej wytrenowanym) zastępie pierwsze ćwiczenie mógł zademonstrować nauczyciel, a po nim dopiero ćwiczyli zawodnicy. Nie mniej istotne niż samo ćwiczenie było przystąpienie do przyrządu i odstąpienie od niego — po ćwiczeniu — jak również zdyscyplinowane zachowanie całego zastępu ćwiczebnego¹⁷.

Przyczyn powstania takiego, oryginalnego programu zawodów można upatrywać w tym, że: sokoli polscy mieli własną wizję konkurencji i ćwiczeń gimnastycznych; działacze rodzącego się polskiego ruchu gimnastycznego potrafili zachęcić młodych adeptów towarzystwa do wszelkich przejawów aktywności ruchowej; w różnych gniazdach „Sokoła” kładziono nacisk na rozmaite konkurencje, stąd wszechstronny program miał umożliwić wykazanie się wybranymi tylko umiejętnościami; chcąc podkreślić swoją odrębność, sokoli polscy stworzyli swój własny — oryginalny podział ćwiczeń gimnastycznych.

Powyższy regulamin obowiązywał przez następne pięć kolejnych lat. Nie był jednak sztywny — nierzadko modyfikowano go dla potrzeb poszczególnych imprez — przykładem tej tendencji może być sprawozdanie poszczególnych towarzystw, z odbytych zawodów, za rok 1892. W Brodach (17 lipca) odbyły się mianowicie ćwiczenia wspólne — wolne, ćwiczenia w zastępie na drążku, ćwiczenia w skoku o tyczce. W Czerniowcach (17 lipca tegoż roku) rozegrano ćwiczenia wolne oraz ćwiczenia na przyrządach. W Jarosławiu (11 września) przeprowadzono pokaz ćwiczeń wspólnych — wolnych, ćwiczeń na przyrządach zastępami i ćwiczeń grona nauczycielskiego na drążku. W Śniatynie (18 września) zaprezentowano ćwiczenia wolne. W Żółkwi (16 października) popis dał wzorowy zastęp w ćwiczeniach na poręczach oraz w piramidach na tychże. We Lwowie (7 listopada) rywalizowano w ćwiczeniach wspólnych, ćwiczeniach zastępami na przyrządach oraz zawody zastępami pod sędziostwo grona nauczycielskiego. Zwycięzcy wspomnianych zawodów gimnastycznych otrzymali „Księgę pamiątkową” Sokoła lwowskiego ze stosowną dedykacją¹⁸. W Rzeszowie (w lutym 1893 r.) odbyły się ćwiczenia wspólne żelaznymi¹⁹ laskami, ćwiczenia na poręczach i piramidy, a także ćwiczenia na drążku i piramidy²⁰.

Elementem charakterystycznym imprez sokolich w latach 1892–1893, były ćwiczenia wolne — wspólne. Ich popularność stała się efektem przystępności tychże ćwiczeń, ze względu na wiek, stopień zawansowania ćwiczących

¹⁷ PGS 1892, R. XII, s. 63.

¹⁸ PGS 1893, R. XIII, s. 106.

¹⁹ Tak w oryginale.

²⁰ PGS 1893, R. XIII, s. 106.

oraz nikle potrzeby sprzętowe — nie wymagające przecież konstruowania specjalnych przyrządów²¹. Ponadto widowiskowość ćwiczeń wspólnych przejawiała się w ich masowym charakterze²². Pozostałe konkurencje uprawiano w poszczególnych gniazdach wybiórczo i z różną intensywnością.

W 1897 r. pojawił się inny program zawodów, obejmujący ćwiczenia gimnastyczne zastępów (na drążku, na skoczni, na stole, na koniu wzdłuż, na koźle oraz skok wzwyż, skok w dal, dwójskok w dal, skok przelotny), a także indywidualną rywalizację w konkurencjach sportowych, czyli zawody jednostek (w dźwiganiu ciężarów, w skoku w dal, w biegu, w skoku wzwyż)²³.

III.

W 1897 r. odbyło się w Brukseli posiedzenie Europejskiego Związku Gimnastycznego. Do związku przystąpiły Belgia, Dania, Francja, Holandia, Włochy, Anglia, Skandynawia, Węgry, Hiszpania oraz sokolstwo słowiańsko-czeskie. Do związku nie przystąpiły Niemcy, Szwajcaria oraz sokolstwo polskie. Polacy nie uczynili tego ze względów ogólnopolitycznych — tak uzasadnił to ówczesny redaktor „Przeglądu Sokolego”²⁴. Polska, jako kraj nie zrzeszony, nie miała tym samym narzuconych programów sportowych. Dlatego też mogła je modyfikować odpowiednio dla zaistniałych potrzeb. Przykładem tej tendencji były imprezy rozgrywane w kolejnych latach.

W roku 1898 — w trakcie zawodów gimnastycznych zorganizowanych w dniach 13–15 października w Parku Jordana w Krakowie — rozegrano konkurencje z podziałem sygnalizującym oddzielność ćwiczeń gimnastycznych od lekkoatletycznych i siłowych:

---

²¹ [...] mają one (ćwiczenia wolne) i pod tym względem doniosłe znaczenie, że — jeśli tylko po temu jest szczerą chęć i dobra wola — można je w braku odpowiednio i higienicznie urządzonych sal ćwiczebnych, czego niezbędnie wymaga gimnastyka przyrządowa, wykonywać także w innych salach, jak kasynowych, szkolnych, a nawet i w większych pokojach mieszkalnych. przedtem jednak odświeżonych należycie lub wreszcie w sprzyjającej porze letniej na wolnym powietrzu, co szczególnie ze względów zdrowotnych zaleca się niezmiernie. E. Cenaar, *Ćwiczenia wolne — wspólne*, PGS 1893, R. XIII, s. 85.

²² Na przykład w V Jubileuszowym Zlocie Sokolskim w Krakowie odnotowano 5000 mężczyzn i blisko 800 kobiet. *Pamiętnik V Zlotu Sokolstwa Polskiego w Krakowie w dniach 14–16 lipca 1910 roku*, Lwów 1911, s. 10–12.

²³ PGS 1897, R. XVII, s. 94.

²⁴ Zob. *Przegląd Gimnastyczny* (dalej cyt.: PG) *Kronika. Statystyka związków gimnastycznych w Europie. 1901*, s. 27.

1. W pierwszym dniu: bieg na 100 m;
2. W drugim dniu: ćwiczenia na drążku, poręczach i zapasy;
3. Wspinanie po linie 7-metrowej, skok wzwyż, w dal, wspierania ciężarów²⁵.

Również podobny (pod względem podziału) program miały tzw. Zawody Kościuszkowskie, rozegrane w 1900 r. Zostały one podzielone na trzy grupy (rozgrywane w cyklu 3-dniowym):

1. Grupa I — przyrządy: drążek, kółka, koń wszerz;
2. Grupa II — biegi: płaski na 100 m, na 1000 m, skoki: wzwyż i w dal, o tyczce;
3. Grupa III — ciężary, rzucanie dyskiem, zapasy²⁶.

Za ogólnego zwycięzcę zawodów uznawano tego, który osiągnie przynajmniej trzy zwycięstwa (po jednym w każdej grupie w dowolnym dziale). W przypadku remisu o zwycięstwie miało zadecydować ćwiczenie na poręczach — specjalnie na ten cel ułożone. Należy dodać, że przepisy obwarowane były specjalnymi adnotacjami, szczegółowo określającymi sposób i zasady przeprowadzenia każdej konkurencji²⁷. Świadczyć to mogło o poważnym i w pełni profesjonalnym traktowaniu tego typu zawodów jak i ich uczestników. Od tej pory wszystkie zawody miały szczegółowy regulamin ich rozgrywania.

IV.

W 1901 r., uprzednio wspomniane sokolstwo czeskie (należące do europejskich struktur gimnastycznych), konsekwentnie utrzymywało podział zawodów, z wydzieleniem konkurencji gimnastycznych:

1. ćwiczenia na przyrządach sztucznych: na drążku, poręczach, koniu wszerz z łękami, kółkach, koniu wzdłuż bez łęków i skoku wzwyż;
2. ćwiczenia proste: w skoku wzwyż o tyczce, biegu, rzucaniu kamieniem, wspinaniu po linie;
3. ćwiczenia specjalne: w zapasach, rzucaniu kręgiem (dysk), rzucaniu oszczepem, dźwiganiu ciężarów, skoku wzwyż, trójskoku w dal, skoku w dal.

---

²⁵ PG 1898, s. 128–129.

²⁶ PG 1900, s. 229.

²⁷ Tamże.

Dwie pierwsze, z powyższych kategorii ćwiczeń gimnastycznych, grupowały konkurencje w wielobój, toteż by odnieść zwycięstwo, należało wystartować w każdej z nich²⁸.

Podobnie jak w sokolstwie polskim, również w czeskim modyfikowano program dla potrzeb danej imprezy. I tak na przykład pod kątem IV Zlotu Wszechsokolego w Pradze, w 1901 r., ustalono inny program zawodów, uwzględniając udział braci sokolej z innych krajów. Ponownie jednak podkreślono odrębność dyscyplin gimnastycznych od sportowych:

1. ćwiczenia na przyrządach (jako zawody zastępów i jednostek w dwóch oddziałach):

- niższym: drążek, poręcze, koń wszerz, koń wzdłuż, skok wzwyż;
- wyższym: drążek, poręcze, kółka, koń wszerz, koń wzdłuż, skok wzwyż.

2. igrzyska (bez przyrządów):

- czterobój (zawody proste): skok o tyczce, rzut kamieniem (40 kg), bieg (100 jardów — 91,4 m), wspinanie po linie (7 m);
- zawody odrębne: skok wzwyż, w dal, trójskok, rzucanie kręgiem (dysk), oszczepem, ciężary, zapasy²⁹.

Prawdopodobnie konsekwencją tego Zlotu Wszechsokolego było oddzielenie konkurencji gimnastycznych od pozostałych również w sokolstwie polskim. Podczas IV Zlotu Sokolstwa Polskiego (w 1903 r.) we Lwowie podzielono rywalizację na:

1. zawody na przyrządach: drążek, poręcze, koń wszerz, koń wzdłuż,
2. zawody w igrzyskach: skok w dal, bieg, rzucanie kamieniem³⁰.

Po raz pierwszy w historii polskiej gimnastyki sokolej tak wyraźnie zarysował się podział pomiędzy gimnastyką i zawodami (w tzw. igrzyskach). Ponadto w zawodach gimnastycznych pojawiły się elementy rozgrywania zawodów, które funkcjonują po dziś dzień w gimnastyce sportowej: w zawodach na przyrządach zawodnik musiał wystartować we wszystkich konkurencjach i były one postrzegane jako całość (odpowiednik dzisiejszego wieloboju); zawodnika oceniano indywidualnie, zaś suma not zawodników danego (sześciuosobowego) zastępu dawała ocenę drużynową (obecnie również suma punktów członków drużyny — startującej w sześciuosobowym składzie

²⁸ Porządek zawodów na IV Zlocie Związku czesko-słowiańskiego Sokolstwa w Pradze w dniach 29–30 lipca 1901, PG 1901, s. 9.

²⁹ Porządek ten obowiązywał na IV Zlocie Wszechsokolim w Pradze, PG 1901, s. 171.

³⁰ *Pamiętnik IV Zlotu Sokolstwa Polskiego we Lwowie, Lwów 1903.*

— daje notę drużynową). Igrzyska natomiast były zawodami odrębnymi. Młodzież mogła wystartować w dowolnej konkurencji, pod warunkiem uczestnictwa w niej przynajmniej trzech zawodników.

W praktyce imprezy sokole nie ograniczały się jedynie do zawodów. Kilkundniowe uroczystości (jak np. złoty sokolstwa) ubarwione były szeregiem imprez towarzyszących. Były nimi na przykład zwiedzanie miasta przez ekipy przyjezdne, przedstawienia w teatrze, wieczorki muzykalno-deklamacyjne w „Sokole” czy też uroczyste przemarsze paradne przez miasto, msza polowa, gry i zabawy itp.³¹

Analizując szereg imprez sokolstwa polskiego można zauważyć, iż standardowy program większości z nich opierał się na schemacie: ćwiczenia wolne wspólne; ćwiczenia z przyborami (np. maczugami, laskami, lancami, wywijadłami); ćwiczenia zastępów na przyrządach; budowanie piramid; zawody jednostek (rywalizacja indywidualna w konkurencjach sportowych); pokazy (np. wzorowych jednostek, zastępów, musztry, jazdy konnej itp.).

V.

Rok 1905 — jak określił w Przewodniku Gimnastycznym „Sokół”³² ówczesny działacz sokoli E. Cenar — był okresem adaptowania szwedzkiego systemu gimnastycznego do programu sokolstwa oraz szkolnictwa polskiego. Dostrzeżenie walorów gimnastycznej szkoły szwedzkiej było przyczyną zmniejszenia wartości przyrządów sztucznych (wywodzących się z gimnastyki niemieckiej: konia, kozła, drążka, poręczy, żerdzi czy trapezu). Rola tych przyrządów w sokolstwie była jednak na tyle ugruntowana, że nie było mowy o ich nagłym odrzuceniu. Ponadto postanowieniem specjalnej komisji reformy metody gimnastycznej, obradującej w latach 1905/1906, do programu zajęć sokolich (jako uzupełnienie gimnastyki sokolej) zostały wcielone konkurencje lekkoatletyczne i dyscypliny sportowe³³.

³¹ Atrakcje takie czekały na uczestników IV Zlotu Sokolstwa Polskiego we Lwowie w dniach 27 – 29 czerwca 1903 r. *Pamiętnik IV Zlotu Sokolstwa Polskiego we Lwowie*.

³² E. Cenar, *Przemiany metody gimnastycznej w Sokolstwie Polskim*, PGS 1906, R. XXIV, s. 4–5.

³³ Program głosił m.in. że: „[...] każdy sokół winien był wyczerzyć się pływania, ślizgania i saneczkowania jeszcze jako dziecko. Jako chłopiec, obok gimnastyki, rozpocząć powinien szermierkę, strzelbę i narty. Między 14 a 18 rokiem — lekkoatletykę, kółko, wiosło, piłkę nożną i inne gry sportowe, tak, że z ukończeniem 18 roku, winien być wszechstronnie wyćwiczonym i teraz dopiero obrać mu wolno specjalny kierunek w sporcie [...]”; R. Czyżewski, *O reformę gimnastyki*, PGS 1929, s. 8.

Konsekwencją wprowadzenia powyższych reform było pojawienie się rywalizacji w formie wielobojów, łączących konkurencje gimnastyczne i lekkoatletyczne. Przykładem takim były zawody związkowe Sokolstwa Polskiego, rozegrane podczas Złotu Jubileuszowego „Sokoła” — Macierzy w 1907 r., podczas których rywalizację podzielono na:

1. trójboj stopnia wyższego i niższego grupy pierwszej, obejmujący: drążek, skok o tyczce, rzut oszczepem.
2. trójboj stopnia wyższego i niższego grupy drugiej obejmujący: poręcz, skok w dal z rozbiegu, rzut dyskiem³⁴.

Podobnie wyglądał program zawodów, zatwierdzony na posiedzeniu wydziału Okręgu III (13 grudnia 1908 r.). Zawody miały odbyć się w czerwcu 1909 r. w Łańcucie z podziałem rywalizacji na 4 grupy:

1. grupa I: ćwiczenia wolne, na drążku, koniu, wspieranie ciężarów.
2. grupa II: ćwiczenia wolne, na poręczach, skok wzwyż, rzut kamieniem 10 kg.
3. grupa III: ćwiczenia wolne na drążku, skok w dal, rzut oszczepem.
4. grupa IV: ćwiczenia wolne, na kółkach, na koniu wzdłuż bez łęków, dwójsek w dal.

Tym razem gimnastyk musiał stanąć do ćwiczeń w jednej z wymienionych grup i wykonać po jednym ćwiczeniu wylosowanym w przeddzień zawodów³⁵.

Nieco inaczej wyglądał program tzw. Zawodów Związkowych (uchwalonych w 1909 r.), gdzie rywalizowano w konkurencjach gimnastyczno-zwinnościowych:

1. wspinanie po linie (7-metrowej, bez pomocy nóg),
2. równoważnia (elementy oceniano w skali 5-stopniowej),
3. skok przez poręcz (zaokrągloną belkę należało pokonać dowolnym wołyżem z podporem jednorącz lub oburącz),
4. skok dosiężny (należało wyskoczyć na parkan o regulowanej wysokości i zawisnąć chwilowo na jednej bądź obu rękach),

---

³⁴ PGS 1907, R. XXVII, s. 57–58.

³⁵ Tamże, s. 7.

5. przejście przez parkan 4-metrowy (drużyna 8-osobowa miała pokonać parkan w możliwie najkrótszym czasie. Pomysłowość przejścia pozo-
stawiano własnej inwencji zastępu)³⁶.

Trudno jest stwierdzić, na ile szwedzki system gimnastyczny miał wpływ na gimnastykę czeską. Można jednak stwierdzić fakt, iż w 1909 r. Czesi — dotąd zagorzali zwolennicy podziału na konkurencje gimnastyczne i sportowe — dokonali modyfikacji również w swoim programie zawodów. Ustalono, iż będą one obejmowały:

1. zawody zastępów i jednostek w zastępach: drążek, poręczce, koń wszerz, kółka, koń wzdłuż bez łęków, wzwyz i w dal, o tyczce wzwyz, ćwiczenia wspólne z przyborami lub bez (z laskami, ciężarkami, maczugami itp.), wspinanie się (po linie), bieg (na 100 jardów), wspieranie ciężarów i rzut kulą.
2. zawody jednostek zwykle: skok wzwyz, w dal, bieg, wspieranie ciężarów, rzucanie kulą, ćwiczenia wspólne z przyborami lub bez,
3. zawody poszczególne: biegi, wspieranie ciężarów, rzucanie oszczepem, dyskiem, ciężarem, skoki, zapasy, wspinanie się, pływanie, strzelanie, szermierka, zawody zastępów w ciągnięciu liny³⁷.

W dwóch pierwszych grupach, aby odnieść zwycięstwo, należało wystartować we wszystkich konkurencjach (wielobój), zaliczając w zależności od konkurencji określone minima (np. po jednym elemencie obowiązkowym na koniu, poręczach, kółkach, w skoku wzwyz pokonać 140–160 cm i uzyskać najlepsze wyniki w konkurencjach wymiernych, np. bieg. W grupie trzeciej można było wybrać tylko jedną konkurencję startową. Uczestnictwo w nich obwarowane było uzyskaniem minimum startowego (np. wspieranie ciężarem — 50 kg, bieg na 100 jardów — poniżej 14, 3/5 s). Przedstawiona tutaj rywalizacja sportowa, była ważnym elementem działalności czeskiego „Sokoła” (świadczy o tym cytat „[...] zawody — jeden z najdzielniejszych środków budzenia ruchu gimnastycznego)”³⁸. Mając to na względzie, Czesi wprowadzili obowiązek rozgrywania zawodów związkowych minimum raz na trzy lata. Odtąd stały się one stałym i obowiązkowym elementem programowym czeskiej działalności sokolej (z podanym powyżej programem)³⁹.

---

³⁶ PGS 1909, R. XXIX, s. 55.

³⁷ PGS 1909, R. XXIX, s. 41.

³⁸ Tamże, s. 41.

³⁹ Tamże.

W tym samym okresie w Polsce zaobserwować można było umniejszenie wartości ćwiczeń gimnastycznych na rzecz konkurencji lekkoatletycznych. Związek „Sokoła” Wielkopolskiego urządził zawody związkowe, podczas których zupełnie pominięto ćwiczenia na przyrządach. Przyjęto, że zawody ograniczą się do ćwiczeń atletycznych (zwanymi prostymi — czyli ludowymi): skok wzwyż, skok w dal, skok o tyczce, trójskok, rzut dyskiem, rzut oszczepem, rzut kamieniem, rzut kulą dołem i górą, rzut piłką pełną, bieg płaski, bieg trwały, bieg z przeszkodami. Z tego materiału zestawiono również sześciobój (skok wzwyż, w dal, o tyczce, rzut dyskiem, oszczepem i bieg płaski na 100 m). Dodatkowo odbył się bieg rozstawny na 500 m — jako konkurencja w zawodach między okręgami — o nagrodę wędrowną⁴⁰.

Projekt programu zawodów z 1909 r. (na rozgrywanie zawodów słowiańskich towarzystw sokolich) najdobitniej podkreśla tezę odejścia od niemieckiego systemu gimnastycznego. Techniczny podział zawodów był następujący:

I. igrzyska:

1. skoki — w dal, wzwyż, o tyczce wzwyż, skok dosiężny na parkan, skok przez poręcz za pomocą dowolnego woltyżu;
2. biegi — na 100 m, na 1000 m, z przeszkodami na 110 – 115 m (do 10 przeszkód), rozstawny 5 x 200 m;
3. rzuty — dyskiem 2 kg, oszczepem w dal, oszczepem do celu, toporkiem do celu, kamieniem w dal (10 kg);
4. walki — zapasy na tułów i ramiona.

II. zawody na przyrządach:

1. wspinanie się po linie 7 m;
2. branie przeszkody przez cały zastęp (w możliwie najkrótszym czasie, 6 do 8 ludzi przechodzi przez parkan 4 do 4½ m wysoki, za pomocą dowolnie pomyślanych piramid);
3. ćwiczenia na belce równoważnej.

III. zawody w użyciu broni:

1. strzelanie: z karabinu Manlicherowskiego na 200 kroków do celu stałego i ruchomego, z pistoletu na 25 kroków do celu stałego i ruchomego;
2. szermierka na pałasze i na florety;
3. na bagnety.

---

⁴⁰ Tamże.

IV. zawody w ćwiczeniach sportowych:

1. w pływaniu: na 100 m, na 1000 m (z biegiem wody), skoki w głąb (nurkowanie);
2. w wioslarstwie na 1000 m na łodziach krajowych lub rasowych;
3. w jeździe na kole na 1000 m;
4. w palancie i piłce nożnej⁴¹.

Aby ubiegać się o ogólne zwycięstwo, gimnastyk musiał brać udział w kilku rodzajach zawodów (w jednym z biegów, w jednym z rzutów, we wspinaniu się po linie), musiał wykazać się umiejętnością obchodzenia z bronią palną oraz przepłynąć w dowolny sposób przynajmniej 200 m z prądem rzeki. Poza tym musiał się znaleźć w najlepszej 1/5 części liczby zawodników stojącej do danej konkurencji.

Program ten, miał więc na celu wykreowanie ideału „Sokoła” — nie tylko sprawnego (szybkiego, zwinnego, silnego), ale i wszechstronnie przygotowanego (umiejącego pływać, nurkować, wiosłować, obchodzić się z bronią, jeździć na rowerze, umiejącego współdziałać w grupie celem pokonania przeszkody-parkanu, bądź przeciwnika — w grach sportowych). Było to główną przesłanką Sokolego Grona Związkowego uchwalającego wówczas program „[...] wzięto pod uwagę wszystko to, co w każdej chwili w życiu może mieć zastosowanie, zwycięzca przedstawiałby typ wszechstronnie fizycznie wyrobionego człowieka”⁴². Oprócz tego w programie, pomimo istnienia grupy obejmującej ćwiczenia na przyrządach, był brak przyrządów pochodzenia niemieckiego.

Regres w ćwiczeniach na przyrządach obserwuje się również w praktyce. Na przykład podczas Zlotu okręgowego w Trembowli w 1909 r. w ćwiczeniach (na drążku, poręczach, koniu wzdłuż, koźle) uczestniczyły co najwyżej dwa zastępy. Obserwujemy również pojawienie się elementów szwedzkiego systemu gimnastycznego w postaci ćwiczeń na ławkach (ćwiczyły dwa zastępy)⁴³. Odejście od gimnastycznych wzorców niemieckich widoczne było w czasie Zlotu doraźnego I okręgu w Wadowicach, podczas którego nawet redaktor Przewodnika Gimnastycznego „Sokół” zauważył, że „[...] na przyrządach, tj. na poręczach i skokach przez parkan, zaprezentowały się tylko dwa zastępy, gdy ćwiczenia wolne, wykonywało ponad 300 osób”⁴⁴. Nad-

⁴¹ PGS 1909, R. XXIX, s. 12.

⁴² Tamże.

⁴³ PGS 1909, R. XXIX, s. 69.

⁴⁴ PGS 1909, R. XXIX, s. 63.

mieśmy w tym miejscu, że z tych dwóch tylko poręcze zaliczamy do przyrządów gimnastyki niemieckiej.

Reasumując, można więc stwierdzić, że niemiecki system gimnastyczny w programie „Sokoła” polskiego (pod koniec I dekady XX wieku) przeżył swój największy regres.

VI.

Słowiański program konkurencji z 1909 r. był z niewielkimi modyfikacjami powszechnie stosowany przez kilka kolejnych lat w zawodach „Sokoła” polskiego, czego przykładem są zawody związkowe na V Zlocie Sokolstwa Polskiego w Krakowie. Jako konkurencje dodatkowe można tu odnotować jedynie jazdę na kole dwusiedzeniowym (tandem) oraz zawody oddziału konnego⁴⁵.

Już jednak przed rokiem 1912 w poszczególnych gniazdach sokolich obserwuje się wprowadzanie nowych form działalności. Sprowadzały się one do wydzielenia aktywnej młodzieży w osobne oddziały ćwiczebne, w których podstawą była musztra połączona z ćwiczeniami polowymi, nauką o broni i strzelaniem. Struktury takie istniały m.in. w następujących miejscowościach: od 1911 r. w Nisku — „Ścisła Drużyna Sokola”, przy „Sokole II” we Lwowie — „Stała Drużyna Wzorowa”, w Przemyślu — „Stała Drużyna Liniowa”⁴⁶. Konsekwencją działań na polu wyszkolenia militarne go była decyzja Wydziału Związku — z dnia 10 grudnia 1912 r. — o powołaniu tzw. Stałych Drużyn Sokolich⁴⁷.

Miało to również odzwierciedlenie w programie rywalizacji, zaś charakter kolejnych zmian w programie zawodów sokolich najlepiej oddaje cytata z 1913 r., dotycząca XVI Dorocznych Zawodów Kościuszkowskich: „[...] ćwiczenia wojskowe, przejawiające się w zawodach od roku 1889, przybrały w tym roku znamię wyraźniejsze tak co do treści jak i udziału, a to dzięki wprowadzeniu ćwiczeń polowych w zakres stałej pracy sokolej”⁴⁸. Porządek zawodów obejmował ćwiczenia wojskowe i ćwiczenia gimnastyczne mężczyzn i kobiet w grupach:

---

⁴⁵ PGS 1910, R. XXX, s. 69–70.

⁴⁶ D. Dudek, *Działalność wojskowa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” przed I wojną światową*, Nowy Sącz 1994, s. 15–16.

⁴⁷ Tamże, s. 16.

⁴⁸ „Przegląd Sokoli” 1913, Nr 11, s. 90–91.

1. grupa I — ćwiczenia z zakresu gimnastyki stosowanej do celów wojskowych (zawody zastępów 9-osobowych — w pochodzie 20 km z obciążeniem 20 kg w ryszunku wojskowym);
2. grupa II — ćwiczenia na przyrządach sztucznych drухen: ćwiczenia z laską w 4 obrazach, ćwiczenia na poręczach (dwa ćwiczenia obowiązkowe i jedno dowolne), ćwiczenia na kółkach (dwa ćwiczenia obowiązkowe i jedno dowolne);
3. grupa III — ćwiczenia na przyrządach sztucznych drухów (w formie wybranego wieloboju):
4. ćwiczenia wolne, wspinanie po linie 4-metrowej, bez pomocy nóg, skok w dal z karabinem;
5. ćwiczenia wolne, poręcze, skok wzwyż;
6. ćwiczenia wolne, na drążku (dwa ćwiczenia obowiązkowe), na koniu wzdłuż (dwa ćwiczenia obowiązkowe)⁴⁹.

Ciekawym elementem powyższego programu było wprowadzenie — oprócz elementów z zakresu przysposobienia wojskowego (jak skok w dal z karabinem czy 20-kilometrowy marsz w ryszunku wojskowym) — rywalizacji kobiet⁵⁰. Głównym zadaniem kobiecej gimnastyki tego okresu było wyrobienie karności i przygotowanie do wojskowych służb pomocniczych⁵¹.

Utylitarny charakter zawodów odzwierciedlał ówczesną atmosferę międzynarodową. Przypomnijmy, że był to burzliwy okres, w którym państwa trójprzymierza i trójporozumienia oraz ich sprzymierzeńcy gwałtownie powiększały stan liczebny swoich armii — zwiastowało to rychły konflikt zbrojny. Dla narodu polskiego stwarzało to realne możliwości odzyskania niepodległości. W takim przypadku najbardziej przydatne były umiejętności wojskowe, nie zaś pokazywanie nawet najbardziej efektownych elementów na przyrządach. Miało to swoje odzwierciedlenie w programie rywalizacji sportowej tego okresu.

---

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ T. Ziółkowska. *Rozwój sportu wśród kobiet polskich w okresie zaborów*, „Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu”, Zeszyt 29, Poznań 1980. TG „Sokół” na terenach Galicji prowadziło gimnastykę kobiet już na początku lat 90-tych XIX wieku. Początkowo nie odnotowywano jednak rywalizacji sportowej kobiet.

⁵¹ J. Bach. *Oddziały żeńskie Drużyn Bartoszewych*, [w:] *Drużyny Bartoszewe 1908–1914*, Lwów 1939, s. 196 i 198.

VII.

Jak więc widać na przestrzeni lat, szereg czynników miało wpływ na obraz gimnastyki sokolej. Od wpływów różnych systemów, metod i trendów gimnastycznych poprzez wymianę doświadczeń podczas szeregu imprez sokolich, a na sytuacji politycznej kończąc. Należy przy tym podkreślić, że „Sokół” polski nie był instytucją biernie przyswajającą i powielającą gotowe „recepty gimnastyczne”. Wręcz przeciwnie, w wielu przypadkach Towarzystwo Gimnastyczne podkreślało swoją odrębność i wykazywało się kreatywnością, tworząc własne koncepcje rozwoju gimnastyki, z uwzględnieniem ówczesnych trendów. Biorąc natomiast pod uwagę zasięg działań tego stowarzyszenia, jak również masowość ruchu gimnastycznego na terenach Polski, można stwierdzić, że miało ono swój wkład w rozwój gimnastyki nie tylko ogólnosokolej, ale i europejskiej. Jak blisko europejskich wzorców gimnastycznych byliśmy w przeddzień wybuchu I wojny światowej, można stwierdzić, porównując uprzednio przedstawione programy TG „Sokół” z programem igrzysk olimpijskich z 1914 r. — na rok 1916 w Berlinie. W programie tym nie znajdziemy żadnej konkurencji, która byłaby obca „Sokołowi” polskiemu. Dla porównania kilka przykładów:

I. Zawody w ćwiczeniach gimnastycznych

1. Dwunastobój:

- a. po jednym ćwiczeniu dowolnie obranym spośród przypisanych na koniu, drążku, poręczach;
  - b. po dwa ćwiczenia przeznaczone mu spośród przypisanych na dwóch powyższych przyrządach, a jedno na trzecim;
  - c. jedno z przypisanych ćwiczeń wolnych lub z przyborami;
  - d. trzy ćwiczenia ludowe z lekkiej atletyki.
2. Sześciobój składa się z pięciu przypisanych ćwiczeń ludowych i jednego z ćwiczeń wolnych, lub z przyborami;
3. Zawody zastępami w następujących ćwiczeniach ludowych:
- a. skok o tyczce wwyż i w dal;
  - b. rzut kulą;
  - c. bieg rozstawny na 1000 m;
  - d. bieg rozstawny dla kobiet na 500 m.

II. Zawody w grach gimnastycznych:

- a. mężczyźni: palant, pięstówka, piłka uszata;
- b. kobiety: piłka koszykowa.

Powyższe ćwiczenia gimnastyczne i gry wykonane miały być według przepisów niemieckich.

III. Zawody zastępami według dowolnego systemu;

IV. Zawody jednostek na drążku, poręczach i koniu;

V. Ćwiczenia odrębne narodów⁵².

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r., pomimo scalenia terytorialnego, a także wysiłków władz państwowych idących w kierunku unifikacji wychowania fizycznego, gimnastyka prowadzona była w poszczególnych regionach II Rzeczypospolitej różnymi metodami⁵³. Niezależnie jednak od tych rozbieżności stwierdzić należy, że działalność sportowa „Sokoła” polskiego do 1914 r. położyła znaczące podwaliny pod rozwój powojennej gimnastyki i sportu. Wyznaczyła ona przyszłe kierunki ich rozwoju.

---

⁵² PS 1914, nr 4, s. 9.

⁵³ W dzielnicy małopolskiej ćwiczone głównie w systemie szwedzkim, zaś w dzielnicy krakowskiej i mazowieckiej przyjęto system mieszany — oparty o tok lekcyjny szwedzki, z zachowaniem ćwiczeń na przyrządach według systemu niemieckiego. W dzielnicy wielkopolskiej, śląskiej i pomorskiej zachował się natomiast nadal trójdzielny tok lekcyjny dawnej metody sokolej, zbliżony raczej do systemu niemieckiego (z przewagą ćwiczeń na przyrządach); zob. J. Fazanowicz, *Rys historyczny gimnastyki w Polsce*, „Kultura Fizyczna” 1952, nr 5, s. 55.